KUMAN-KIPÇAKLAR: ORTA ÇAĞ DOĞU AVRUPASI'NIN GÜÇLÜ CENGÂVERLERİ

Asım Korkmaz

ÖTÜKEN

ÖN SÖZ

ORTA ÇAĞ boyunca Türkistan coğrafyasından bozkır Türk boyları tarafından başlatılan göç hareketleri, Doğu Avrupa'da yoğun bir şekilde yaşanmıştır. Bu bölgede güçlü bir devletin olmaması ve coğrafyanın konargöçer Türk halklarının yaşayışına uygun iklim ve bitki örtüsüne sahip olması gibi temel nedenlerle Türk halkları buraya sıklıkla göç etmişlerdir. Batı Avrasya bozkırları ya da Karadeniz'in kuzeyindeki geniş düzlükler olarak kabul edilen bu topraklarda Türk halklarının bazıları devlet kurmuşlar, bazıları da devlet düzeni yerine ortak çıkarlarda uzlaşan kabileler birlikteliği şeklinde örgütlenmişlerdir.

Kuman-Kıpçaklar, Türkistan içlerinden Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırlara doğru yapılan son büyük göç dalgasının öncüsü olan konargöçer bozkır Türk boyudur. Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırlarda yaşayan Türk ve Türk olmayan halkları kontrolleri altına alan Kuman-Kıpçaklar, burada kabileler ittifakı temelli bir yönetim oluşturmuşlardır. Hâkimiyet anlayışlarını bozkırla sınırlayıp komşu yerleşik toplumlarla siyasi, askerî ve ekonomik ilişkiler kurmuşlardır. Kuman-Kıpçak kabileleri, bozkır sosyal yaşamı ve hayvancılığa dayalı ekonomik hayatı Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırlarda da devam ettirmişlerdir. Yaklaşık 200 yıl bu topraklarda egemenlik kuran Kuman-Kıpçaklar, bu bozkırlara kendi isimlerini vermişler ve dönemin kaynaklarında bu toprakların Deşt-i Kıpçak ifadesiyle anılmasını sağlamışlardır. Moğol seferleri, Karadeniz'in kuzeyinde Kuman-Kıpçakların yönetimini sona erdirmiştir. Moğol hâkimiyetini kabul etmeyen Kuman-Kıpçaklar, yoğun bir şekilde Balkanlara göç etmişlerdir. Kuman-Kıpçaklar, göç ettikleri ve etkileşim içinde oldukları halkların etkisinde kalarak kadim bozkır kültürünü ve konargöçer yaşantısını bırakmak zorunda kalmışlardır. Zamanla öz benliklerini yitirip bu halkların bir parçası olmuşlardır. Diğer taraftan Kuman-Kıpçaklar, başta askerî alanda olmak üzere ilişki kurdukları toplumları etkilemişlerdir. Kültürel anlamda günümüzde coğrafî yer adları

ve şahıs isimleriyle göç ettikleri ülkelerde Kuman-Kıpçak mirasını görebilmek mevcuttur.

Bu akademik faaliyette 11. ve 14. yüzyıllar arasında Orta Çağ Doğu Avrupa coğrafyasının önemli bir parçası olan Kuman-Kıpçakların tarihine değinildi. Ayrıca onların etkileşim içinde oldukları halklarla olan münasebetleri ve bu ilişkilerin bölgenin tarihine etkisi de araştırıldı. Dönemin koşullarında Kuman-Kıpçakların varlığı değerlendirildi. Bu sayede Kuman-Kıpçakların var oldukları süre zarfında Orta Çağ Doğu Avrupa tarihindeki yeri ve önemi vurgulanmaya çalışıldı.

Araştırılan süre ile çalışılan coğrafya içinde Kuman-Kıpçaklarla ilgili bilgi veren ve tercümesine ulaşılan ana kaynaklar tarafsız bir şekilde ele alınmıştır. Ana metinde farklı kaynaklarda değişik adlarla bahsedilen Kuman-Kıpçakların Kuman, Kıpçak isimleri bazen ayrı ayrı, bazen de birleşik şekilde kullanılmıştır.

Bu bilimsel çalışma, 2014 yılında Trakya Üniversitesi'nde tamamladığım yüksek lisans tezimden meydana gelmiş olup bazı eklemelerle son hâlini almıştır. Çalışmanın hazırlık aşamasında beni bu alana yönlendiren değerli hocam Doç. Dr. Hasan DEMİROĞLU'na, eserimin şekillenmesinde önemli katkısı olan Sayın Prof. Dr. Mualla Uydu YÜCEL'e, ulaşamadığım bazı kaynakları e-posta yoluyla gönderip benimle paylaşan Sayın Prof. Dr. Peter Benjamin GOLDEN'a ve görüşlerinden istifade ettiğim yakın arkadaşlarım Araş. Gör. Emre ELMAS'a, Araş. Gör. Erdal YILMAZ'a, Araş. Gör. Can Tankut ESMEN'e ayrı ayrı şükranlarımı sunuyorum.

Bu çalışmanın oluşma safhasında maddi, manevi desteğini esirgemeyen ve eserin yayın aşamasında evlatlarımız Ömer Melih, Ahmet Selçuk beraber evimin tüm yükünü tek başına omuzlayan kıymetli eşim Cansu Kuzu KORKMAZ ile son olarak eserin basılmasında gerekli ilgiyi gösteren ve beni yayın süreciyle ilgili bilgilendiren Ötüken Neşriyat Editörü Sayın Ayşegül Büşra ÇALIK'a çok teşekkür ederim.

Asım Korkmaz
21 Kasım 2019 / Edirne

GİRİŞ

DOĞU AVRUPA, antik dönemden itibaren ve özellikle Orta Çağ boyunca Türkistan'ın farklı yerlerinden gelen Türk boylarının göçlerine sahne olmuştur. Bu bölgenin doğu halklarının batıya geçişlerinde kilit bir noktada yer alması, buranın önemini daha da arttırmıştır. Bölge iklimi ve bitki örtüsü, Türkistan'ınkiyle benzer olması, konargöçer Türk boylarının buraya yoğun göçünü daha da kolaylaştırmıştır. Türkler, Avrupa ile Asya'yı birbirinden ayıran Ural (Yayık) Dağları'nı aşıp yüzyıllardır aynı güzergâh boyunca Avrupa içlerine doğru ilerlemişlerdir. Türkistan'ın farklı noktalarından başlayıp batıya doğru yapılan bu göç silsilesinin başta bölgenin sosyo-kültürel, sosyo-ekonomik ve etnik yapısının şekillenmesi, bu sayede kültürel etkileşimin yoğun yaşanması gibi Avrupa tarihinde derin izler bıraktığı muhakkaktır. Ayrıca bu dönemde Doğu Avrupa, Türk boylarının göçlerini durduracak merkezî bir siyasi oluşumdan yoksundu. Diğer bir ifadeyle, bölgede güçlü bir devletin olmaması nedeniyle, Türklerin batıya geçişleri daha da kolay olmuştur. Görüldüğü gibi, bölgenin jeopolitik konumu, iklimi ve siyasi yapısı gibi başlıca temel etmenlerle tarih boyunca konargöçer Türk boyları buraya göç etmişlerdir.

4. yüzyılda Hunlar, Türkistan coğrafyasından Doğu Avrupa'ya kapsamlı göç hareketini başlattılar. Macar ovasında antik Batı dünyasının siyasi ve askerî düzenini derinden sarsan güçlü bir imparatorluk kurdular. Roma İmparatorluğu'nun ikiye ayrılmasında, tarihe Kavimler Göçü olarak not düşülen geniş kapsamlı göç dalgasının başlamasında ve bu dalgayla günümüz Avrupası'nın sosyo-demografik yapısının şekillenmesinde en önemli rolleri oynadılar. Hunlardan sonra 6. yüzyılda Avarlar, Doğu Avrupa'ya gelen bir diğer bozkır Türk kavmidir. Avarlar, Orta Avrupa'da güçlü bir Türk Hakanlığı inşa ettiler ve Sasaniler'le ittifak kurup İstanbul'u kuşattılar. 7. yüzyılda Hazar Türkleri, bölge siyasetine yön veren güçlü bir devlet kurdular. Hazarlar, tarihte Museviliği benimseyen tek Türk kavmidir. Hazarlarla aynı yüzyılda bölgeye

göç eden Bulgarlar, pek çok Türk kavminin birleşmesiyle Büyük Bulgar Hanlığı'nı kurmuş, daha sonra İdil (İtil) ve Tuna boylarında iki ayrı devlet inşa etmişlerdir. 9. yüzyılda Peçenekler ve son olarak 11. yüzyılda Uzlar ve Kuman–Kıpçaklar bu bölgeye göç ettiler. Peçenekler ve Kuman-Kıpçaklar, Rusların Karadeniz kıyılarına inmelerini engellemişlerdir.

Kuman–Kıpçaklar, Türkistan'dan ayrılıp uzun bir yolculuk sonucu önceki Türk boylarının güzergâhını takip edip Doğu Avrupa bozkırlarına göç ettiler. Kuman–Kıpçakların göçü, anavatandan bu coğrafyaya Türkler tarafından yapılan son göç dalgasıdır. 11. ile 13. yüzyıl arası, Karadeniz'in kuzeyine hâkim olan Kuman–Kıpçaklar, dönemin kaynaklarında farklı halklar tarafından değişik isimlerle adlandırılmışlardır. Kuman-Kıpçaklar, siyasi, askerî ve kültürel etkileriyle Karadeniz'in kuzeyinin dönemin kaynaklarında Deşt-i Kıpçak adıyla anılmasına vesile olmuşlardır. Komşuları Ruslar karşısında bu bölgeyi başarıyla korumuşlar ve yaklaşık 200 yıl bu coğrafyada hâkimiyetlerini tesis etmişlerdir. Kabileler ittifakı şeklinde örgütlenen Kuman–Kıpçaklar, 13. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren Deşt-i Kıpçak'ın egemenliğini yine doğudan gelen başka bir bozkır kavmi olan Moğollara bırakmışlardır. Diğer bir deyişle, Kuman–Kıpçaklar, güçlü ve kalabalık Moğol orduları karşısında tutunamamış, bölgenin yönetimini Moğollara bırakmak zorunda kalmışlardır. Bölgede Moğol egemenliğine girmek istemeyen bazı Kuman–Kıpçak kabileleri, Balkanlara göç etmeyi tercih etmişlerdir.

Kuman–Kıpçaklar, Türk tarihinde önemli bir yere sahiptir. Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırlarda dağınık Türk boylarını ve diğer kavimleri yönetimleri altına alan Kuman–Kıpçaklar, kabileler birliği şeklinde örgütlenmişler ve en kalabalık Türk boy birliklerinden birisini oluşturmuşlardır. Kuman–Kıpçaklar, bölge siyasetinde askerî ve diplomatik açıdan önemli roller üstlenmişlerdir. Örneğin, Rus knezliklerinin Karadeniz'in kuzeyine inmelerini önlemişlerdir. Bölgenin Türkleşmesinde katkıları önemli derecededir. Ayrıca Kuman-Kıpçaklar yayıldıkları yerlerde özellikle Rumenler, Bulgarlar, Macarlar ve Gürcülerin teşkilatlanmalarında yadsınamaz derecede etkili olmuşlardır. Yine çıkarlarına uygun bir şekilde Rus knezlikleri, Macar, Gürcü krallıkları, Bizans ve Latin imparatorluklarıyla askerî ve siyasi iş birliği yapmışlardır. Kuman–Kıpçaklar,

tarihte merkezî ve sistemli bir devlet düzeninden yoksun olup komşularıyla bu kadar siyasi ve askerî bakımdan sıkı ilişkilere giren ender boylardan birisidir. Bunun altında yatan en önemli faktör, bozkır kültürü temelli geleneksel Türk teşkilat anlayışıdır. Kuman-Kıpçak kabileleri, esaslı teşkilatlanma bilinciyle kendilerine özgü yönetim şeklini Karadeniz'in kuzeyindeki geniş düzlüklerde inşa etmişlerdir.

A. Kuman–Kıpçak Adlarının Kökeni ve Anlamı

Kuman-Kıpçaklar, diğer Türk boylarının aksine farklı kaynaklarda değişik isimler altında zikredilmektedirler. Kuman-Kıpçaklara Ruslar *"Polovets", "Polovtsi", "Polowtz", "Palawtz";* Almanlar *"Pallidi", "Falones", "Valani", "Valwen", "Valz", "Walwyn", "Valo", "Valus", "Valtwin", "Walhen", "Walben" "Falon", "Falb", "Falben";* Bizanslılar *"Komani", "Kommani", "Kumanos", "Kumanoi", "Cumanus";* Macarlar *"Kun", "Kuman", "Paloç";* Müslüman yazarlar *"Kıpçak", "Kıfşak", "Khıfşakh";* Ermeniler *"Khartes", "Khardeş";* Moğollar *"Kibcag";* Gürcüler *"Kivcak";* Fransızlar *"Koman"* demişlerdir[1]. Diğer taraftan, Çin kaynaklarında ise bu boy; *"Kibcha", "Kin ch'a"* ismiyle anılmışlardır[2]. Kıpçak, Kuman ve Kun isimleri Kuman-Kıpçakların yerli isimleri; Polovets, Pallidi, Valwen ve Khardeş adları ise Kuman–Kıpçakların yabancı adları olarak kabul edilmektedir[3].

Kıpçak adı, tarih sahnesinde ilk defa Tobol ve İşim nehirleri civarında görülmüştür[4]. Bu ad, Orta Çağ'ın önemli Türk edebî kaynaklarında geçmektedir. Kaşgarlı Mahmud'un Divan-ı Lügat-it Türk adlı eserinde Kıpçak adı, *"kıwçak", "kıvcak"* ifadeleriyle söylenmektedir[5]. Yine Yusuf Has Hacib'in Kutadgu Bilig'inde de 4 farklı beyitte Kıpçak adı, *"kıvcak"* olarak zikredilmektedir[6].

---

[1] *Hudud al-Alam: The Regions of the World*, (Terc. Vladimir Minorsky), Londra 1937, s. 315-316; Hüseyin Namık Orkun, *Türk Tarihinin Ana Hatları: Avarlar, Peçenekler, Kumanlar,* Ankara 1946, s. 92; Akdes Nimet Kurat, *IV – XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, Ankara 1992, s. 70; İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, İstanbul 2010, s. 179; Victor Spinei, *The Great Migrations in the East and South East of Europe from the Ninth to the Thirteenth Century: Cumans and Mongols,* Cilt: 2, (Terc. Dana Badulescu), Amsterdam 2006, s. 321.

[2] Emil Bretschneider, *Medieval Researches from the Eastern Asiatic Sources*, Cilt: 2, Londra 1888, s. 72.

[3] Omeljan Pritsak, "The Polovcians and Rus' ", *AEMA,* Cilt: 2, Wiesbaden 1982, s. 321, 323, 324.

[4] Ahmet Taşağıl, "İslam Öncesi Devrede Orta Asya'da Yaşayan Türk Boyları", *GTTA,* Cilt: 2, Ankara 2002, s. 99.

[5] Kaşgarlı Mahmud, *DLT,* (Terc. Besim Atalay), Cilt: 2, Ankara 1992, s. 276, Cilt: 3, s. 351.

[6] Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, (Neşr. Reşit Rahmedi Arat), Ankara 1991 s. 261, 277, 343, 512.

Kıpçak isminin kökeni hikâyesi, Türk mitolojisinin şaheserlerinden birisi olan Oğuz Kağan Destanı'nda geçmektedir. Kıpçak isminin kökeni, Oğuz Destanı'nda şu şekilde anlatılmaktadır:

> *"Oğuz'un askerlerinden birisinin eşi hamile kalmış, kadının eşi savaşta öldürülmüştü. Savaş yerinde doğumu yaklaşan kadın, yakınlarda içi oyulmuş bir ağaca girip çocuğunu doğurdu. Askerler durumu Oğuz'a bildirdiler. Oğuz da çocuğun ismini Qıpcaq koydu. Qabuq isminden türeyen Qıpçaq ismi Türk dilinde içi çürümüş ve oyulmuş ağaç anlamına gelmektedir"*[7].

Kıpçak adı, tarihte ilk kez eski Türk kitabelerinden Uygur Eletmiş Bilge Kağan'ın kitabesinde zikredilmiştir[8]. Bu yazıtta da Kıpçak adı, anlatılan hikâyeye benzer ifadelerle *"bahtı kara, işe yaramaz, boş, şanssız, başarısız, kimsesiz, kısmetsiz"* anlamlarına gelmektedir[9]. Kıpçak kelimesinin etimolojisi, kıp köküne, güçlendirici çak ekinin verilerek isme dönüştürülmesi şeklindedir. Bu kelime, Divanı Lügat-it Türk ve Kutadgu Bilig'de ağaç oyuğu ve fani hayat anlamlarına gelmektedir. "Boşluk" ve "geçicilik" fikirlerini vurgulamak için kullanılan Kıpçak kelimesi, gerçekte göçebe Kuman-Kıpçak halkının dilinde *"boş, ağaçsız, bozkır, çöl"* anlamlarını ifade etmektedir[10]. Yukarıda vurgulandığı gibi Kıpçak adı çocuğun doğduğu yerden ve koşullardan esinlenmiş olup içi çürümüş, yıpranmış, fos ağaç, geçici dünya ile bedbaht, kötü talihli anlamlarını ifade etmektedir. Kıpçak ismi; Türk mitolojisinde, yazıtlarda ve edebî kaynaklarda anlatılanlardan yola çıkılarak olumsuz anlamlara gelmektedir.

---

[7] A. Zeki Velidi Togan, *Oğuz Destanı: Reşideddin Oğuznamesi, Tercümesi ve Tahlili*, İstanbul 1982, s. 26; Peter B. Golden, "Qıpcaq", *Turcology and Linguistics Eva Agnes Csato Festschrift*, (Ed. Nurettin Demir, Birsel Karakoç, Astrid Menz), Ankara 2014, s. 191, 192.

[8] Peter B. Golden, *Türk Halkları Tarihine Giriş*, (Terc. Osman Karatay), Çorum 2006, s. 319.

[9] S. G. Klyashtorny - T. İ. Sultanov, *Kazakistan: Türkün Üç Bin Yılı*, (Terc. D. Ahsen Batur), İstanbul 2004, s. 135; Sir Gerard Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford 1972, s. 581; S. G. Klyashtorny, "Runik Abidelerde Kıpçaklar", (Terc. Eşref Bengi Özbilen), *Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Dergisi*, Sayı: 89, İstanbul 1994, s. 39.

[10] Omeljan Pritsak,*"The Polovcians…"*, s. 325, 326.

Kuman adı ise, "ku" köküne "man" ekinin eklenmesiyle oluşmuştur[11]. Çoğu dilbilimciye göre kelime, *"kuba"* kelimesinden türemiştir. Kuba; solgun, soluk, sarımtırak anlamlarına gelmektedir[12]. Kuman adı yine boz, gri, açık tenli anlamlarını da ifade etmektedir[13]. Diğer bir deyişle, Kuman adının temeli Kuman-Kıpçakların dış görünüşlerine dayanmaktadır. Kuman-Kıpçakların fiziksel özelliklerinden yola çıkılarak Kuman ismi verilmiştir. Polovets ismi ise Rus kaynaklarında, *"ova sakini"* anlamına gelmektedir[14]. Bu isim, Kuman–Kıpçakların saç renklerine dayanarak parlak, sarı renkli saman parçasına benzetilerek verilmiş bir addır[15].

Tarihin değişik dönemlerinde Kuman-Kıpçaklar kadar geniş bir alana yayılıp farklı adlarla anılan başka bir Türk boyu yoktur[16]. Türkistan'ın bozkırlarından Balkanlara kadar uzanan geniş bir alana göç eden Kuman–Kıpçaklar, ilişki kurdukları halklar tarafından farklı isimlerle adlandırılmışlardır. Farklı isimler altında adlandırılmalarının nedenleri olarak; Kuman–Kıpçakların fiziksel yapıları, karşılaştıkları halkların kullandıkları alfabe ile askerî ve siyasi karakterleri söylenebilir. Fakat bu konargöçer Türk boyu, tarihî kaynaklarda en fazla Kuman ve Kıpçak adlarıyla geçmektedir. Genel olarak Kuman adı, Kuman–Kıpçak boy birliğinin batı bölümünün adı; Kıpçak adı ise doğu bölümününün adı olmuştur. Bu durum, Batı kanadının Avrupa halklarına yakın olması, Doğu kanadının ise Müslüman halklarla komşu olmasından kaynaklanmaktadır.

---

[11] Hüseyin Namık Orkun, *Türk Tarihi,* Cilt: 2, Ankara 1946, s. 204.

[12] Ahmet Gökbel, *Kıpçak Türkleri*, İstanbul 2000, s. 30; Omeljan Pritsak, *"The Polovcians…"*, s. 329.

[13] Peter B. Golden, *"The Shaping of the Cuman-Qipcaqs and Their World", Il Codice Cumanico e il suo mondo,* (Ed. F. Schmieder, P. Schreiner), Roma 2005, s. 325.

[14] Hüseyin Namık Orkun, *Türk Tarihinin Ana Hatları…*, s. 92.

[15] L. N. Gumilev, *Avrasyadan Makaleler 1,* (Terc. D. Ahsen Batur), İstanbul 2006, s. 163.

[16] Mualla Uydu Yücel, "Kumanlar (Kıpçaklar)", *Doğu Avrupa Türk Tarihi,* (Ed. Osman Karatay, Serkan Acar), İstanbul 2013, s. 541.

B. Kuman–Kıpçakların Irkî Özellikleri Bağlamında Etnik Köken Tartışmaları

Oğuz Kağan Destanı'na göre Kıpçakların kökeni, Oğuz Kağan tarafından sahiplenip Kıpçak ismi verilen yetim bir çocuğa dayanmaktadır[17]. Böylelikle Kıpçak halkının soyu yetim bir çocuktan gelmektedir. Türk mitolojisinden yola çıkarak Kıpçak boyunun menşei tespit edilmiştir.

20. yüzyılın başından itibaren Batı'da Orta Çağ Doğu Avrupa tarihine yön veren Kuman-Kıpçak Türk boyu üzerine bilimsel araştırmalar yapılmaya başlandı. Kuman-Kıpçakların kökeni konusu, bilim adamları tarafından antropolojik ve filolojik açıdan yoğun bir şekilde ele alındı. Kuman–Kıpçaklar üzerine ilk geniş kapsamlı araştırma, Alman bilim adamı *Joseph Marquart* tarafından yapıldı. Marquart, 1914'te yayınlanan *"Über das Volkstum der Komanen"* başlıklı çalışmasında kaynaklarda Arapça "fırka" sözünü kavim adı olarak kabul edip "murqa" diye tercüme etti. Kuman–Kıpçakların Uzak Doğu'da Amur Nehri yakınlarında yaşayan Murqa adlı Moğol kavminin bir kabilesi olduğunu ileri sürdü. Böylelikle Kuman-Kıpçakların kökeninin Moğollara dayandığı tezini ortaya attı. Fakat daha sonraki yıllarda yapılan çalışmalarla Marquart'ın Arapça fırka sözünü yanlış okuduğu ve böyle bir kavmin tarih sahnesinde var olmadığı filolojik ve tarihsel açıdan çürütüldü[18]. Joseph Marquart dışında *P. V. Golubovskiy, W. Eberhard, D. A. Rasovskiy, V. V. Grigoryev, Yu. A. Zuev, L. N. Gumilev, V. V. Barthold, P. Pelliot, S. G. Klyashtorny, I. Gyarfas, G. Németh, K. Czeglédy, G. Györffy, G. Grimajlo ve G. Haloun* gibi değerli şarkiyatçılar, tarihçiler ve dilbilimciler de Kuman–Kıpçakların kökeni konusunda araştırmalar yaptılar. Bu bilim adamlarından J. Marquart, P. Pelliot, V. V. Barthold, D. A. Rasovskiy, G. Haloun ve G. Grimajlo'nun yaptıkları çalışmaların benzer noktası,

---

[17] Emil Bretschneider, *a.g.e.,* s. 69.

[18] Laszlo Rasonyi, *Tarihte Türklük,* Ankara 1971, s. 136; Akdes Nimet Kurat, *IV – XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki…,* s. 69, 70; İbrahim Kafesoğlu, *a.g.e.,* s. 180.

Kuman–Kıpçakların Moğol bölgesine yerleşmiş Hint-Avrupalı bir kavim olduğu iddiasıdır[19]. Üstelik bu bilim adamları, iddialarını Kuman–Kıpçakların sarışın olmalarından dolayı fiziksel olarak desteklemişlerdir. Böyle bir fiziksel yapıda bir kavmin Asya'nın merkezinde var olamayacağını iddia edip Hint-Avrupalı kavimlerin milattan önceki yüzyıllarda yaptıkları göçlerle bu durumu ilişkilendirerek savlarını etnik açıdan savunmuşlardır. Fakat bu iddialar ve savlar; yapılan arkeolojik, antropolojik ve dilbilimsel çalışmalarla önemlerini zamanla kaybetmiştir.

Kuman–Kıpçaklar, Orta Çağ Müslüman bilim adamlarının çalışmalarında da sıklıkla geçmektedir. Örneğin Mervezi'nin *Tarih,* Reşidüddin'in *Cami el-tavarih,* İbn Hurdadbih'in *El-mesalik ve'l-memalik,* İdrisi'nin *Nüzhet el-müştak fi ihtirak el-afak* ve İbn el Fakih'in *Kitab el-büldan* adlı eserlerinde Kuman–Kıpçakların Türk boylarından birisi olduğu anlatılmaktadır[20]. Diğer bir ifadeyle, Kuman-Kıpçakların bir Türk boyu olduğu dönemin İslamî kaynaklarında vurgulanmaktadır.

[19] İbrahim Kafesoğlu, *a.g.e.,* s. 180.

[20] Ramazan Şeşen, *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri,* Ankara 2001, s. 101, 154, 155, 186, 193.

C. Kuman-Kıpçakların Türkistan'daki Siyasi Durumları

Kuman–Kıpçaklar, Batı Göktürk halklarından olan bir Türk boyudur[21]. Bu boyun anayurdu, Altay Dağları ve civar bozkır kuşağıydı[22]. Kuman–Kıpçaklar, siyasi ve ekonomik nedenlerle anayurtlarından göç etmek zorunda kaldılar. Kuman–Kıpçakların göçünü Mervezi eserinde şu şekilde anlatmaktadır:

> *"Kunlar, Kitay Han'dan korkup Kitay topraklarından gelmişlerdir. Bunlar, Nasturi Hıristiyanlardır. Otlakları için baskıya uğradıklarından dolayı kendi yaşam alanlarından göç etmişlerdi. Harezmşah Ekinci (Akıncı) b. Koçkar onlardandı. Kunlar, kendilerinden daha güçlü ve kalabalık Kaylar diye adlandıran halk tarafından takip edildiler ve Kaylar onları yeni otlaklardan sürdüler. Sonra onlar Sarıların topraklarına girdiler, Sarılar da Türkmenlerin topraklarına göç ettiler, sonra Türkmenler de Oğuz ülkesinin doğu kısımlarına girdiler. Oğuz Türkleri de Karadeniz kıyılarındaki Peçenek topraklarına geçtiler"*[23].

Bu göç dizisi, Urfalı Mateos'un eserinde de aynı sırayla fakat boy adları farklı isimlerle şu şekilde anlatılmaktadır:

> *"Yılan milleti (Kaylar) hareket edip Khardeşler'i (Kunlar) önlerinden sürdüler. Göç eden Khardeşler de Uzları (Oğuzlar) ve Badzinagları (Peçenekler) ileriye sürdüler ve bütün bu milletler ortak bir şekilde hiddetlerini Romalılara karşı çevirdiler"*[24].

---

[21] Mualla Uydu Yücel, "Kıpçaklar", *DİA,* Cilt: 25, Ankara 2002, s. 420.

[22] L. N. Gumilev, *Eski Türkler,* (Terc. D. Ahsen Batur), İstanbul 2011, s. 273.

[23] Mervezi, *Sharaf Al-Zaman Tahir Marvazi on China, the Turks and India: Arabic Text (Circa A.D. 1120),* (Terc. Vladimir Minorsky), Londra 1942, s. 29, 30.

[24] Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayi-namesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162),* (Terc. Hrant D. Andreasyan), Ankara 2000, s. 91.

Görüldüğü üzere, Moğol Kitayların (Kitanlar) topraklarını genişletme faaliyetleri Türkistan'da birbirini tetikleyen Türk boylarının göçüne sebep oldu. Bu göç zinciri, Güney Mançurya'ya yakın bir yerde başlamıştı[25]. Bu yoğun göç dalgası, birçok Türk boyunun yerinden olmasına, Doğu Avrupa'da Türk nüfusunun artmasına, farklı kavimlerin kaynaşıp bütünleşmesine, bazı devletlerin yıkılmasına ya da gerilemesine neden oldu. Bu dalgayla Türkistan'ın sosyo-etnik yapısı esaslı bir şekilde değişti. Böylelikle Türkistan'ın demografik sistemi derinden etkilendi.

Kuman–Kıpçaklar, Moğol bozkırlarının batı kısmında yaşıyordu[26]. Geniş kitleli ve kabileler şeklinde örgütlenen Kuman-Kıpçaklar, Kitanların baskısıyla Moğol bozkırlarından göç etmek zorunda kaldı. Akabinde batıya doğru uzun bir yolculuğa başladılar. İlk etapta Batı Sibirya, Kuzey Cungarya ve kuzeydoğu Yedisu bölgesine göç ettiler[27]. Kuman-Kıpçaklar, buralarda diğer Türk boylarıyla ve farklı halklarla karşılaştılar. Bu halkların katılımıyla daha da güçlendiler ve beraber Tanrı Dağları'nın kuzeyine kadar ilerlediler. 10. yüzyılda Kuman–Kıpçaklar, Kimak (Kimek) eyaletinin bir kısmı olan Tobol ve İşim ırmakları arasındaki yeşil bozkırlarda kalıyorlardı[28]. Kuman–Kıpçaklar, böylece Kimek boy konfederasyonu içinde yer aldılar. Kimekler, değişik zamanlarda bölgeye gelen Türkistan halklarının birleşiminden oluşan bir boy kitlesiydi[29]. Kimek grubunu oluşturan yedi kabileden birisi de Kuman-Kıpçaklardı[30]. Kuman-Kıpçakların bir kısmı da Kimek ülkesinin batısında yaşamaktaydı[31]. Kimek konfederasyonunda, boylar arasındaki sürekli batıya doğru göç hareketinden dolayı, boy birliğine dayalı konfederasyonun yapısı bozuldu. Bu yüzden 11. ve 12. yüzyıllarda konfederasyonun zayıf-

---

[25] Omeljan Pritsak, "Two Migratory Movements in the Eurasian Steppe in the 9th-11th Centuries", *Proceedings of the 26th International Congress of the Orientalists*, Cilt: 2, Yeni Delhi 1968, s. 158.

[26] L. N. Gumilev, *Hunlar,* (Terc. D. Ahsen Batur), İstanbul 2003, s. 54.

[27] S. G. Klyashtorny, "The Polovcian Problem (II): Qipcaqs, Comans and Polovcians", *AOASH,* Cilt: 58, Sayı: 3, Budapeşte 2005, s. 247.

[28] Mualla Uydu Yücel, *"Kumanlar…"*, s. 542.

[29] Peter Benjamin Golden, "Kıpçak Kabileleri Üzerine Notlar: Kimek ve Yemekler", *TA*, Cilt: 2, Ankara 2002, s. 759.

[30] Ramazan Şeşen, *a.g.e.*, s. 73, 74.

[31] *Hudud al-Alam…*, s. 99.

lamasıyla beraber, Kuman-Kıpçaklar İrtiş bölgesinde güçlenmeye başladılar[32].

9. ve 11. yüzyıllarda Türkistan'ın en önemli göçebe konfederasyonlarından olan Kimekler, komşu kabile halklarının baskısıyla zayıflayıp tarih sahnesinden silindi[33]. Kimeklerin ortadan kalkmasıyla bölgenin yönetimi Kuman-Kıpçaklara geçti. Bu siyasî boşluğu iyi değerlendiren Kuman-Kıpçaklar, Aral Gölü'nün kuzeyindeki bölgeleri de işgal ederek hâkimiyet alanlarını batı ve güney istikametinde genişlettiler. 11. yüzyıl sonlarına doğru Siri Derya (Seyhun) boyunca Harezm'in kuzeydoğusundaki sınırlarına doğru yayıldılar[34]. Kuman–Kıpçakların batı yönünde ilerlemelerinin önündeki en büyük engel, Oğuz Yabgu Devleti'ydi. Üstelik temel geçimleri hayvancılık olan Kuman–Kıpçakların meralarını genişletme çabası, Kuman–Kıpçaklar ile Oğuz Yabgu Devleti arasında çatışmaya neden oluyordu. Aralarındaki bu mücadeleyi Kuman–Kıpçaklar kazandı. Oğuz Yabgu Devleti'nin yıkılışıyla beraber Kuman–Kıpçaklara Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırların yolu açılmış oldu.

Kuman–Kıpçakların hâkimiyet alanlarının daimî olarak genişlemesi, birkaç nedenle açıklanabilir. İlk olarak iklimin de etkisiyle bu göçebe halk yığınlarının hayvan sayıları çoğalmaktaydı. Böylelikle hayvancılık hızlı bir şekilde gelişmişti. Hayvan sayılarının artması beraberinde geniş otlak arayışını da getiriyordu. Diğer taraftan, sürekli hareket hâlindeki Kuman–Kıpçak boy birliği, karşılaştığı başka konargöçer kavimlerle ve bunların birliğe katılımıyla daha da kuvvetli hâle geliyordu. Böylece Kuman–Kıpçak boy birliğinde nüfus yoğunluğu arttı[35].

Kimek konfederasyonunun ve Oğuz Yabgu Devleti'nin çöküşüyle beraber Kuman–Kıpçaklar, yönetimlerini bölgede sağlamlaştırıp İrtiş'ten İdil'e kadar muazzam coğrafyayı kontrolleri altına almışlardır. Batıya doğru yolculuklarına devam ederek Karadeniz'in

[32] S. G. Klyashtorny, *"The Polovcian Problem (II)…"*, s. 243.

[33] S. G. Agajanov, "The States of the Oghuz, the Kimek and the Kipchak", *History of Civilizations of Central Asia,* Cilt 4: The age of achievement: A.D. 750 – to the end of the fifteenth century, Birinci Bölüm: The historical, social and economic setting, (Ed. M.S. Asimov, C.E. Bosworth), Paris 1998, s. 72.

[34] Sercan M. Ahincanov, *Türk Halklarının Katalizör Boyu: Kıpçaklar*, (Terc. Kürşat Yıldırım), İstanbul 2009, s. 177.

[35] Sercan M. Ahincanov, *a.g.e.*, s.180, 181.